

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-83.1-33>

УДК 811,133,1'34

Хірочинська О.І.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ

Анотація. У статті аналізуються соціолінгвістичні аспекти французької фонетики та фонології. Прослідковується зв'язок фонологічної системи з екстралінгвістичною реальністю. Основна увага приділяється динаміці сприйняття норми вимови на макро-мікрорівні. Розглядається ряд фонологічних параметрів, обумовлених впливом автохтонного мовного регіону. Обґрунтовується теза про те, що регіональні форми мови не сприймаються більш як неправильні та неприпустимі в офіційній сфері. Охарактеризовано особливості звукового складу на основі досліджень функціональних різновидів мови. Узагальнено теоретичні відомості про звуковий склад мови та інтонацію, які обговорювались у спеціальній французькій науковій літературі. Проаналізовано наукові розвідки, присвячені фонетичній нормі сучасної французької мови. Визначено зміни фонетичної норми, особливості інтонації діалекту в межах певного мовного реєстру й окремих соціальних груп. Зроблено огляд різних підходів до трактування нестабільності [ə] у французькому мовознавстві. Проведено аналіз опозицій звуків серед різних категорій населення. Розглянуто внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на ступінь стабільності опозиції звуків переднього – заднього ряду, відкритих – закритих в різних мовних реєстрах. В результаті аналізу було встановлено, що чим вищий соціальний статус, тим більш відкритий тембр звуків у всіх вікових групах.

Ключові слова: фонетика, фонологія, фонетична система, фонетична норма, фонологічна опозиція, дихотомія, пауза хезитації, склад, усне мовлення.

Khivotchynska Olga

Lesya Ukrainka Eastern European National University

SOCIOLINGUISTIC PECULIARITIES OF FRENCH PHONETICS AND PHONOLOGY

Summary. The phonetic diversity of the French language in different regions has traditionally attracted the attention of a large number of researchers. The methodology for the study of regional accents has evolved over time. The first works analyzed data obtained during oral and written surveys, and later scientists were able to record the regional language on audio media and upload records with samples of regional accents on the Internet. Modern French is a heterogeneous continuum consisting of a large number of territorial variants. Regional varieties of French mark phonetic features that stand out against the normative pronunciation. The article investigates the sociolinguistic aspects of French phonetics and phonology. The coherence of the phonological system with extralinguistic reality is traced. The focus is on the dynamics of perception of the norm of pronunciation at the macro-micro level. A number of phonological parameters due to the influence of the autochthonous language region are considered. The argument is made that regional forms of language are no longer perceived as incorrect and inadmissible in the official sphere. The features of sound composition based on studies of functional varieties of language are characterized. The theoretical information about the sound composition of the language and the intonation discussed in the specialized French scientific literature are summarized. The works devoted to the phonetic norm of modern French are analyzed. Changes of the phonetic norm, peculiarities of dialect intonation within a certain register of language and certain social groups are determined. The dependence of the length of the rhythmic group on the type of speech and the effect of pauses on the speech tempo were investigated. An analysis of the oppositions of sounds among different categories of the population was conducted. Internal and external factors that influence the degree of opposition of the front vowel – back vowel, open vowel – closed vowel and different sound registers are considered. The analysis found that the higher the social status, the more open is the timbre of sounds in all age groups. Different approaches to the interpretation of instability [ə] in French linguistics have been analyzed. The question of French colloquial in the plane of the dichotomy is outlined: spoken – oral, spoken – written, incorrect – correct. The peculiarities of the use of phoneme variants depending on various extralinguistic factors are investigated. Based on these investigations, it is worth noting that new normative phonetics cannot be built yet, but some adjustments can be made in the teaching process.

Keywords: phonetics, phonology, phonetic system, phonetic norm, phonological opposition, dichotomy, pause of hesitation, syllable, oral speech.

Постановка проблеми. Проблема варіативності фонологічної системи французької мови залишається актуальною в сучасному мовознавстві й торкається кількох аспектів. Це, насамперед, регіональні варіанти французької літературної мови в межах Франції, а також і національні варіанти літературної французької мови, які пов'язані не тільки з територіальним фактором, але й з соціальним (ненормативна мова, просторіччя) та стилістичним (розмовне мовлення).

Інтерес до цієї проблеми є цілком природним і пояснюється низкою причин, серед яких: поява нових теоретичних напрямків, накопичен-

ням наукових розвідок, зростанням інтересу до прагматики та розвитком соціолінгвістики, зміною «статусу» помилки. Багато того, що раніше вважалося помилковим переставе бути таким, якщо використовується людьми різного віку та соціального статусу. Якщо лінгвісти першої половини минулого століття пов'язували розвиток усного мовлення з помилками, протиставляючи «правильне» вживання «неправильному» (Анрі Фрей, Анрі Бош), то сучасні лінгвісти відносять до помилок як до об'єкта вивчення, намагаючись зрозуміти, чому люди говорять саме так.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвиток соціолінгвістики мав великий вплив на фонологію та фонетику. У центрі уваги постала проблема континууму та варіативності мовних станів і ситуацій в сучасній Франції, що стало предметом гострих дебатів серед вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Вивчення специфіки французького розмовного мовлення, зокрема її фонетичного аспекту отримало розлоге висвітлення у наукових розвідках Ф. Картона, П. Делятра, М. Леона, В. Люсі, Ш. Баллі, О. Соважо, П. Гіро, М. Грамона, О. Соломарської, Є. Реферовської та інших, проте актуальними й досі залишаються дослідження соціолінгвістичного та, власне, лінгвістичного аспектів французької мови.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на тенденцію зближення усного та розмовного типу мовлення в усіх літературних мовах, особливо виражену в сучасній французькій мові, є проблема вивчення французького живого мовлення в усіх його аспектах, оскільки абсолютна більшість мовних змін виникає саме в усному мовленні. Тому найбільш суттєвим сьогодні постає питання вивчення розмовного мовлення, чи не найменш дослідженої категорії французького мовного простору в лінгвістичному та фонетичному аспектах, що й визначило актуальність теми нашого дослідження.

Мета статті. Головною метою нашої роботи є ознайомити з науковими розвідками соціолінгвістичних особливостей французької фонетики та фонології, узагальнити теоретичні відомості про фонетичну норму та звуковий склад мови на межі функціонування французької фонетичної норми.

Виклад основного матеріалу. На початку та в середині минулого століття фонологічна система мови вивчалася цілком ізольовано. Її зв'язок з екстралінгвістичною реальністю практично не враховувався. Ігнорувалися соціальні та прагматичні аспекти. У проведених розвідках основна увага приділялась континууму, а саме властивості мови функціонувати як засіб спілкування, незалежно від того, яка соціальна, територіальна або вікова група нею користується. Реальній же варіативності мови майже не приділялося уваги.

Сьогодні, при дослідженні фонологічної системи все більше враховується територіальний розподіл варіантів на соціальні, вікові групи, враховується рівень освіти неформантів, відмінність чоловічих і жіночих варіантів. Це спонукає по-іншому підходити до проблеми норми мови та вирішення мовного консерватизму.

На нинішній день, дуже слушною для французької фонетики виявилася ідея А. Мартіне про динамічну синхронію. Спостерігаються елементи розвитку мови, які знаходять своє пояснення в соціальному престижі, мовних контактах і т.п. Варто зауважити, що останні десятиліття французької фонетики та фонології характеризуються присутністю соціолінгвістичного фактора. Це знаходить своє відображення в проблематиці, в методах дослідження та в інтерпретації результатів. Французькі лінгвісти чітко усвідомлюють необхідність соціолінгвістичного підходу в навчанні французької мови як іноземної, так і рідної.

Фонетичні зміни, які відбулися за останні роки, змушують переглянути перелік фонологічних

опозицій французької мови. Активно дискутуються питання про реальність існування опозицій [a] переднього ряду та [ɑ] заднього ряду, [e] закритого й [ɛ] відкритого та деяких інших опозицій.

Підставою для перегляду системи фонологічних опозицій слугують діалектологічні та соціолінгвістичні розвідки. Результати досліджень часто мають епізодичний характер, який базується на невеликій кількості інформантів. Однак, їх сукупність може дати уявлення про функціонування мови та про реальні тенденції в її розвитку. Виходячи з вищесказаного, ще не можна побудувати нову нормативну фонетику, проте можна внести певні корективи в процесі викладання.

Найбільша кількість наукових розвідок присвячена опозиції [e]~[ɛ]. Дослідження А. Мартіне та Г. Вальтер продемонстрували, що кількість фонем і способи їх реалізації змінюються залежно від регіону Франції. Зокрема, можна чітко простежити протиставлення системи вимови півночі та півдня. Але, однак, це лише дає уявлення про загальну картину.

З метою деталізації даних П. Симон провів наукову розвідку, спеціально присвячену опозиції [e]~[ɛ], у якій дослідив, що ця опозиція в південній вимові відсутня, а в північних регіонах Франції є далеко неоднорідною [2, с. 25–27].

Здійснивши аналіз існуючих досліджень, можемо констатувати, що реалізація цієї опозиції на території від Арденн до Нормандії відбувається в абсолютному кінці слова. В Ельзасі чітко простежується опозиція по довготі, яка дозволяє розрізнити *mettre* та *maître*. У Лотарингії існує тенденція до більшого ступеня відкритості: *cahier* [ɛ]. У Вогезах [e] в закритому складі вимовляється як закрите: *père* [pe:r]. У Франш-Конте можна простежити опозицію по довготі на кінці слова: *aimé* – *aimée*. В Бургундії опозиція [e]~[ɛ] зберігається разом з опозицією по довготі в закритому складі: *tette* – *tête*. У Нормандії існує тенденція до вимови [e] в закритому складі: *mère* [me:r].

Досліджуючи територіальний діалект Безансона, Ш. Рітто-Ютіне встановив, що [e] вимовляється як довгий і закритий в закритому складі: *pêche*, *frère*. Якщо в слові *pêcher* нормативна французька дає гармонію голосних ([e] початкового складу стає закритим), то в цьому територіальному діалекті [e] вимовляється як закрите в обох випадках *pêche* і *pêcher* [2, с. 113].

Суто діалектологічні розвідки поступово поступаються місцем соціолінгвістичним, які порушують проблему мовної норми. Так, автори книги «Французи перед обличчям норми» Н. Генье, Е. Женувріє, А. Комсі провели соціолінгвістичні дослідження в різних регіонах Франції. У місті Тур вони проводили розвідки серед міського населення щодо реалізації опозиції [e]~[ɛ]. Автори прийшли до наступних висновків:

1) Опозиція реалізується в вищих суспільних прошарках та в офіційному спілкуванні.

Опозиція практично не існує в неформальному спілкуванні та серед решти міського населення [3, с. 117–120].

Ще одна дослідниця А.-М. Удебін проводила наукові розвідки у районі Пуату. Її дослідження базувались на опозиціях [e] ~ [ɛ], [o] ~ [ɔ] та [ø] ~ [œ] та проводились серед різних вікових ка-

тегорій з дотриманням гендерної рівності. Інформантами були вчителі та працівники сільського господарства.

На основі спостереження А.-М. Удебін прийшла до висновку, що інформанти старшого віку й працівники сільського господарства віддають перевагу вимові [e], тоді як серед учителів чітко простежується опозиція [e]~[ɛ]. Автор пояснює цей факт впливом норми. Вчителі, на її думку, є носіями «ідеальної системи», реальної чи ймовірної, що слугує моделлю, яка «стандартизує» місцеві діалектні особливості [4, с. 174]. До того ж, фактор «престижу», до якого тяжіють вчителі, є причиною переважного вживання [ɛ]. Частина інформантів вживає [e] в побутово-розмовному варіанті, а [ɛ] в офіційному спілкуванні. Тут проявляється також ставлення мовця до норми, що визначається соціально-економічним, професійним і культурним середовищем, у якому знаходиться мовець

Окрім вищезгаданих розвідок А.-М. Удебін [4, с. 175] намагається розглянути у взаємозв'язку всі чисті голосні діалекту Пуату. Вона аналізує опозиції [e]~[ɛ], [o] ~ [ɔ], [ø] ~ [œ], [a] ~ [ɑ]. Якщо при дослідженні опозиції [e]~[ɛ] лінгвісти звертають увагу перш над усе на територіальні варіанти, а потім вже на соціальні, то при дослідженні опозиції [a] ~ [ɑ] домінує суто соціолінгвістичний підхід. Найхарактернішою в цьому плані є стаття О. Метта «Дослідження А в двох паризьких соціолектах».

Автор зазначає, що опозиція [a] ~ [ɑ] поступово втрачає свою семантичну смислорозрізнавальну значимість. Вона поступається місцем іншому репрезентанту проміжного тембру [A], ближчого до [a] переднього ряду [5, с. 39]. Така вимова спостерігається у середніх класах Парижа, у середньої буржуазії. Водночас, зауважимо, що існують варіанти, які характеризують різні соціальні групи.

О. Метта провела дослідження серед представників двох соціальних груп. Одна група інформантів складалась з представників аристократії або великої буржуазії, а друга група відвідувала загальноосвітню школу та ліцей. Було виявлено, що інформанти першої групи вимовляють, окрім традиційного [ɑ] заднього ряду, глибоке [â] назване автором велярним [5, с. 40]. Вимова такого [â] є ознакою цієї соціальної категорії, яка вважає його більш вишуканим. Вимова молодого покоління, на думку автора, має різкий контраст з вимовою їх ровесників минулого століття, які зберігають [ɑ] там, де воно вимовляється традиційно.

З погляду фонології, опозиція [a] ~ [ɑ] поступово зникає і майже повністю відсутня у вимові молодого покоління. Утративши свою смислорозрізнавальну функцію, вона має інше функціональне навантаження: [â] близьке до [ɑ], характерне для аристократичного середовища та знаходиться в опозиції до [a] переднього ряду, яке властиве для буржуазного середовища. Така опозиція найбільш яскраво проявляється перед паузою.

Отож, вслід за О. Метта, ми вважаємо, що фонетичні варіанти А мають розпізнавальну роль в соціальному плані.

Соціолінгвістичні аспекти сучасної розмовної мови Парижа все частіше привертають увагу лінгвістів Так, дослідження К. Перець присвяче-

не аналізу жіночої вимови різних вікових і соціальних груп [6, с 187–192]. Було зауважено, що найстарші інформанти розрізняють в кінцевій позиції опозицію по довготі: *lit – lie, bout – boue*.

На думку автора, чим вищий соціальний статус, тим більш відкритий тембр у всіх вікових групах. Представниці вищих класів часто вимовляють перед паузою або на кінці висловлювання [ɛ:], дуже відкрите перед кінцевим [r]: *itinéraire, mer, nerfs*.

На кінці висловлювання, перед паузою, в таких синтагмах, як *sur ce, bois-le* більшість вимовляє [ø], крім представниць вищих класів.

Опозиція [a] ~ [ɑ] існує в переважній більшості інформанток, але в різних позиціях реалізується по-різному. [a] переднього ряду, зазвичай, реалізується як [A] середнього ряду. У старшого покоління закінчення *-ation, -aille* вимовляються, виключно, з [ɑ] заднього ряду. Стирання опозиції відбувається у представниць вищих класів на користь [ɑ] заднього ряду.

Ще однією проблемою французької фонетики є поява [ə] німого та опис правил його вживання. Так, наприклад, В. Люсі [7, с 132-133] досліджує [ə] німе в різних формах усного мовлення. Автор аналізує лекцію, читання та невимушену бесіду, в якій виділяються два реестри: побутово-розмовний і просторіччя, залежно від соціального статусу мовця. У визначенні німого [ə] автор слідує за Мартіні й Вальтер, тобто «будь-яке графічне [ə], яке не вимовляється, в жодному разі не є [ɛ] відкрите, ні [e] закрите або те, яке не входить в диграфи та триграфи» [7, с 134]. Метою розвідки було виявити вплив форми мови на функціонування [ə]. Найменша кількість реалізацій [ə] характеризує читання знайомого тексту, найбільша – читання незнайомого, сенс якого декодується в міру просування по тексту. У лекції спостерігається велика кількість пауз хезитації, подовження кінцевих голосних, які спільно з реалізацією [ə] супроводжують спонтанне кодування висловлювання.

На підставі отриманих даних, автор приходить до висновку, що реалізація [ə] залежить не тільки від типу висловлювання, але при читанні, також, від ступеня складності тексту та від того, чи знайомий він тому, хто його читає. Окрім того, він вважає, що наявність перед очима читача графічної форми тексту впливає на збільшення реалізацій [ə]. У бесіді кількість реалізацій [ə] чітко розподіляється залежно від реестру мови: в побутово-розмовній формі їх кількість значно вища ніж в просторіччі [7, с. 134]. Керуючись вищесказаним, можна зробити висновок, що на функціонування [ə] впливає соціокультурна приналежність мовців.

Щодо позицій реалізації [ə], то вони домінують над випадками його випадіння. Так, приміром, для спонтанного мовлення характерні несинтаксичні паузи, незалежні від синтаксичного членування фрази. Дуже часто вони знаходяться між проклітиком і словом, яке за ним слідує (*le, que, de, je, ce, me*). У цьому випадку завжди відбувається реалізація [ə].

На появу [ə] впливає також дидактичний наголос, коли початковий склад ритмічної групи реалізується з підвищеною інтенсивністю та тривалістю. Він характеризує всі перераховані тексти, окрім просторіччя (*demandeur, rechercher,*

se qui se passe, etc). Найявність цього наголосу властива інтелектуальному середовищу і невластива особам низького освітнього цензу, які не користуються іншими формами мовного спілкування, окрім бесіди. Автор робить припущення, що невизначеність фонологічного статусу [ə] пояснюється впливом різних форм мовлення на його реалізацію.

Слід зазначити, що це не єдиний можливий підхід до проблеми [ə]. С. Базілко опирається на стилістичні чинники, які мають в основі соціальні причини, соціальний статус мовця, рівень освіти, професію і т.п. [8, с. 80] Автор дослідив первинні та вторинні групи приголосних на початку слова в сучасній французькій мові. Варто зауважити, що до первинних він відносить групи приголосних, які реально існують на початку слова, до вторинних – ті, які утворюються в результаті випадіння німого [ə]. У цьому випадку інформантами були парижани з вищою освітою різних спеціальностей. С. Базілко досліджував біфонемні та трифонемні початкові утворення приголосних і виділив кілька типів складів:

1) склади, де [ə] зберігається завжди, незалежно від контексту всіма інформантами: [bəd], [dək], [pəz], [pən], [fəm], [bəl], [gən], [dər], [kər], [səd];

2) склади, де [ə] завжди випадає, незалежно від контексту;

3) склади, де [ə] або випадає, або зберігається в однакових контекстах.

У результаті аналізу автор намагається розкрити причини нестабільності [ə]. На нашу думку, є дуже важливим висновок автора про те, що причиною не можна вважати вплив первинних груп

приголосних чи фонетичні чинники, а лише дві категорії факторів, які можуть пояснити випадіння німого [ə] на початку французького слова. Це – лінгвістичні та стилістичні чинники. До перших відносяться: 1) частота складу в мові та особливо частота складу в текстах (чим вища частота, тим більша тенденція до випадіння); 2) приналежність слова до різних мовних сфер: літературна мова, побутово-розмовна мова, просторіччя, арго (чим більше мова тяжіє до арго, тим швидше опускається [ə]). До стилістичних факторів автор відносить стилістичну значимість слова.

Висновки і пропозиції. Сучасний опис фонологічної системи мови та її фонетичних особливостей, який обов'язково включає в себе відомості про її територіальні та соціальні варіанти, про особливості вживання в різних видах мовленнєвої комунікації, про межі та особливості норми, немислимий без залучення соціолінгвістичних даних. Все це стає абсолютно необхідним, якщо опис орієнтований на вивчення мови та мовного спілкування цією мовою. У сучасному процесі навчання основного значення набуває не знання переліку фонем даної мови, а особливості вживання варіантів фонем залежно від різних екстралінгвістичних чинників.

Аналіз основних характеристик фонетичного аспекту французького розмовного мовлення допомагає оволодіти навичками сприйняття й розуміння спонтанного мовлення і, що дуже важливо, орієнтування в основних тенденціях розвитку мови, що, безумовно, сприятиме формуванню лінгвістичної компетенції. У цьому зв'язку перспективним видається подальше дослідження еволюції фонетичної системи французької мови.

Список літератури:

1. Simon P. Différenciations phonétiques. *Le Français dans le monde*, 1997. n° 375. P. 25–27.
2. Rittaud-Hutinet Ch. Français régional de Besançon. *Revue de linguistique romane*, 1987, n° 165. P. 112–116.
3. Gueunier N., Genouvrier E., Khomsi A. Les Français devant la norme. Paris, 1978. 268 p.
4. Houdebine A.-M. L'opposition d'apperture [e]~[ɛ] en français contemporain. *La linguistique*, 1989. Vol. 15. P. 174–176.
5. Mettas O. Etude sur le A dans deux sociolectes parisiens. *Rapport d'activités de l'Institut de phonétique*. Université libre de Bruxelles, 2001. P. 39–41.
6. Peretz C. Aspects sociolinguistique du parler parisien contemporain. *Phonologie et société*. Montréal, Paris, Bruxelles, 1987. P. 187–192.
7. Lucci V. Le mécanisme du «E» muet dans différentes formes de français parlé. *La linguistique*, 1998. Vol. 12. P. 129–135.
8. Bazylko S. Groupes consonnantique primaire et secondaires à l'initial du mot dans le français contemporain. *La linguistique*, 1985. Vol. 12. P. 79–83.

References:

1. Simon P. (1997). Différenciations phonétiques. *Le Français dans le monde*, n° 375, P. 25–27.
2. Rittaud-Hutinet Ch. (1987). Français régional de Besançon. *Revue de linguistique romane*, n° 165, P. 112–116.
3. Gueunier N., Genouvrier E., Khomsi A. (1978). Les Français devant la norme. Paris.
4. Houdebine A.-M. (1989). L'opposition d'apperture [e]~[ɛ] en français contemporain. *La linguistique*, Vol. 15, P. 174–176.
5. Mettas O. (2001). Etude sur le A dans deux sociolectes parisiens. *Rapport d'activités de l'Institut de phonétique*. Université libre de Bruxelles, P. 39–41.
6. Peretz C. (1987). Aspects sociolinguistique du parler parisien contemporain. *Phonologie et société*. Montréal, Paris, Bruxelles, P. 187–192.
7. Lucci V. (1998). Le mécanisme du «E» muet dans différentes formes de français parlé. *La linguistique*. Vol. 12, P. 129–135.
8. Bazylko S. (1985). Groupes consonnantique primaire et secondaires à l'initial du mot dans le français contemporain. *La linguistique*. Vol. 12. P. 79–83.